

MILLIY TARBIYA ASOSIDA EKOLOGIK ONGNI SHAKLLANTIRISHNING ZAMONAVIY YONDASHUVLARI

Sadriddinova Zulfiya Mirzaliyevna

Qo'qon universiteti Ta'lim kafedrası katta o'qituvchisi

Annotatsiya: Ushbu maqolada ekologik tarbiya va milliy tarbiya tizimi o'rtasidagi uzviy bog'liqlik tahlil qilinadi. Ekologik ongni shakllantirish jarayonida maktabgacha ta'limdan oliy ta'limgacha bo'lgan barcha bosqichlarning o'rni yoritiladi. Shuningdek, ekologik qadriyatlarning milliy axloqiy mezonlar, madaniy yondashuvlar va fuqarolik mas'uliyati bilan uyg'un holda rivojlanishi muhim omil sifatida ko'rsatib o'tiladi. Xalqaro tajribalar, davlat dasturlari va metodik tavsiyalar asosida ta'lim jarayoniga ekologik tarbiyani integratsiyalashning samarali yo'llari ko'rib chiqiladi. Mazkur maqola ekologik muammolarni hal qilishda ta'lim-tarbiya tizimining strategik rolini ochib beradi.

Kalit so'zlar: Ekologik tarbiya, milliy tarbiya, ekologik ong, ta'lim tizimi, madaniy qadriyatlar, fuqarolik mas'uliyati, barqaror rivojlanish.

Аннотация: В данной статье рассматривается взаимосвязь между экологическим и национальным воспитанием. Раскрыта роль всех уровней образования — от дошкольного до высшего — в формировании экологического сознания. Особое внимание уделено гармоничному сочетанию экологических ценностей с нравственными основами, культурными подходами и гражданской ответственностью. На основе международного опыта, государственных программ и методических рекомендаций анализируются эффективные пути интеграции экологического воспитания в образовательный процесс. Статье подчеркивает стратегическое значение системы образования в решении экологических проблем.

Ключевые слова: Экологическое воспитание, национальное воспитание, экологическое сознание, система образования, культурные ценности, гражданская ответственность, устойчивое развитие

Abstract: This article explores the interrelation between environmental education and national upbringing. It highlights the role of all stages of education — from preschool to higher education — in shaping ecological awareness. Special emphasis is placed on the integration of ecological values with moral principles, cultural approaches, and civic responsibility. Based on international experience, state programs, and methodological guidelines, the article analyzes effective ways to incorporate environmental education into the educational process. The study

emphasizes the strategic importance of the education system in addressing environmental challenges.

Keywords: Environmental education, national upbringing, ecological awareness, education system, cultural values, civic responsibility, sustainable development

Insoniyat taraqqiyotining hozirgi bosqichida ekologik muammolar global tus olmoqda. Iqlim o'zgarishi, tabiiy resurslarning chegaralanganligi, atrof-muhitning ifloslanishi — bularning barchasi nafaqat texnologik yondashuv, balki tarbiyaviy-madaniy nuqtai nazardan ham chuqur tahlil va harakatni talab qilmoqda. Aynan shunday sharoitda milliy tarbiya va ekologik madaniyatni o'zaro integratsiya qilish masalasi kun tartibiga chiqmoqda. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyev 2023-yil 28-dekabr kuni Oliy Majlisga va xalqimizga yo'llagan Murojaatnomasida: “Yashil iqtisodiyot, ekologik tarbiya va barqaror rivojlanishga yo'naltirilgan ta'lim — bizning kelajagimizga sarmoyadir”, — deya alohida urg'u bergan edi. Bu fikr jamiyatda ekologik mas'uliyat va madaniyatni shakllantirishda ta'lim-tarbiya tizimi yetakchi rol o'ynashi lozimligini yana bir bor tasdiqlaydi. Ammo ekologik ongning mustahkam va ijobiy shakllanishi uchun u faqat darslik va fanga emas, balki milliy qadriyatlar asosida shakllangan tarbiyaviy modelga tayanmog'i zarur.

O'zbek xalqining asriy an'analarida tabiatga ehtirom, yer va suvga munosabat, hayvonot va o'simlik dunyosiga g'amxo'rlik — tarbiya tizimining ajralmas qismi sifatida qaralgan. “Tabiatni asra — Vatanga xizmat qil” degan xalqona qarash zamirida ekologik ongning chuqur ildizlari mujassam.

O'zbekiston Respublikasi Ta'lim to'g'risidagi qonunida (2020-yil) ham ta'limning asosiy vazifalari qatorida shaxsda atrof-muhitga ongli munosabatni shakllantirish nazarda tutilgan. Biroq, bu munosabat, ayniqsa yosh avlod ongiga singdirilishi uchun u milliy tarbiya asosida — axloqiy, estetik, ijtimoiy va ma'naviy mezonlar bilan uyg'unlikda amalga oshirilishi lozim.

Zamonaviy yondashuvlar ham bu g'oyani tasdiqlaydi. Pedagogika fanida shakllangan “ekologik tarbiya” tushunchasi o'z mohiyatiga ko'ra: “Tabiatni asrashga yo'naltirilgan shaxsiy ichki mas'uliyat, ekologik qadriyatlar tizimi va barqaror hayot tarziga intilish kabi ko'rsatkichlarni o'z ichiga oladi”¹.

Demak, milliy tarbiya orqali ekologik ongni shakllantirish — bu oddiygina ekologik darslar emas, balki yosh avlodni vatanparvarlik, insonparvarlik va mas'uliyat ruhida tarbiyalashning zamonaviy yo'lidir. Bu yo'nalishda barcha ta'lim bosqichlari uzviy tizimga aylanishi, o'quvchilar va talabalar ongida tabiatni qadrlash — insoniylik mezoni sifatida shakllanishi zarur.

¹ K. Sh. Tojiboev, 2021; UNESCO, 2022

Bugungi kunda ekologik muammolar global miqyosda insoniyat hayoti va kelajagiga tahdid solmoqda. Bu muammolar texnologik, iqtisodiy va siyosiy omillargina emas, balki madaniy-ma'naviy va tarbiyaviy omillar bilan ham uzviy bog'liqdir. Aynan shu nuqtai nazardan, ekologik muammolarni hal qilishda ekologik ong va ekologik madaniyatni shakllantirish muhim yo'nalish sifatida e'tirof etilmoqda. Bu esa o'z navbatida, ekologik tarbiyani milliy qadriyatlar asosidagi tarbiya tizimi bilan uyg'unlashtirishni taqozo etadi.

O'zbekiston milliy ta'lim tizimida tarbiya har doim yetakchi o'rinda bo'lib kelgan. Yangi bosqichda esa bu yondashuv yanada takomillashmoqda. Chunki milliy tarbiya faqat axloqiy odob-axloq emas, balki shaxsni har tomonlama yetuk qilib tarbiyalash, uni Vatanga, atrof-muhitga, jamiyatga nisbatan mas'uliyatli inson sifatida shakllantirishni ham o'z ichiga oladi.

Ekologik tarbiya masalasini jiddiy yondashuv bilan ko'rib chiqadigan bo'lsak, u barcha ta'lim bosqichlarida izchil va tizimli tarzda olib borilishi lozim. Maktabgacha ta'lim muassasalarida bola dunyoni ilk bor anglay boshlaydi. Aynan shu davrda unda tozalik, tabiatni asrash, o'simlik va hayvonotga mehr bilan qarash kabi amaliy ko'nikmalar shakllanishi mumkin. "Ilk qadam" dasturida atrof-muhit bilan tanishuv, estetik tarbiya, toza muhitni qadrlash kabi tamoyillar ko'zda tutilgan bo'lib, bu yoshdagi bolalar uchun ekologik tarbiyaning poydevoridir.

Boshlang'ich ta'limda esa bu ko'nikmalar yanada chuqurlashadi. O'quvchilar "Tabiatshunoslik", "O'qish" kabi fanlar orqali tabiat va inson o'rtasidagi uzviy bog'liqlikni tushunishni o'rganadilar. Bu bosqichda ekologik bilimlar, avvalo, axloqiy tarbiya bilan uyg'unlashtirilgan holda berilishi kerak. Chunki bu yoshdagi bola faqat bilimni emas, balki qadriyatni ham o'zlashtiradi.

O'rta ta'lim bosqichida esa ekologik tarbiya mazmun jihatdan murakkablashadi. Bu bosqichda o'quvchilarni ekologik muammolar haqida mustaqil fikrlashga, muammolarni tahlil qilishga, ularni hal etishda shaxsiy pozitsiya bildirishga o'rgatish zarur. Ekologik madaniyat shu yerdan boshlanadi — ya'ni ekologik axloqdan ekologik tafakkurga o'tish bosqichi.

Oliy ta'lim esa ekologik ongni ixtisoslashgan bilimlar bilan boyitadi. O'zbekiston oliy ta'lim tizimida barcha yo'nalishlarda "Ekologiya va atrof-muhit muhofazasi" fani mavjud bo'lib, u ekologik tafakkurni chuqurlashtirishda muhim vositaga aylanmoqda. Biroq bu fanni faqat nazariy o'qitish yetarli emas — talabalarni ilmiy izlanishlar, ekologik loyihalar, amaliy tashabbuslarga jalb etish zarur.

Shuni alohida ta'kidlash kerakki, ekologik tarbiya faqat maktab yoki universitet devorlari bilan chegaralanmasligi lozim. Oila, mahalla, ommaviy axborot vositalari — bularning har biri yosh avlodning ekologik dunyoqarashini shakllantirishda bevosita ishtirokchi bo'lishi kerak. Zero, har bir bola avvalo oilasida qanday munosabatni ko'rsa, shunday qadriyat bilan ulg'ayadi.

Yuqoridagilardan kelib chiqib, shuni aytish mumkinki, ekologik tarbiya samaradorligi uning milliy tarbiya tizimi bilan uyg'unligiga bevosita bog'liq. Tabiatga mas'uliyatli munosabat — bu nafaqat ilmiy, balki axloqiy, ijtimoiy va madaniy tanlovdir. Bugun ta'lim tizimi ana shu tanlovni ongli ravishda yo'naltiruvchi kuchga aylanishi lozim.

Shunday ekan, har bir pedagog, tarbiyachi, ota-ona ekologik tarbiya masalasini o'z kasbiy va fuqarolik burchi sifatida qabul qilishi zarur. Chunki bugungi avlodning ekologik madaniyati — ertangi jamiyatning sog'lom yashash garovidir.

So'nggi yillarda O'zbekistonda ekologik barqarorlik va ekologik madaniyatni shakllantirish borasida tizimli davlat siyosati olib borilmoqda. Xususan, 2019-yilda qabul qilingan "O'zbekiston Respublikasining ekologik xavfsizligini ta'minlash konsepsiyasi", 2021-yildagi "Yashil makon" umummilliy loyihasi, 2023-yilgi "Ekologik ta'lim va tarbiya bo'yicha yo'l xaritasi" bu borada muhim hujjatlar sirasiga kiradi. Mazkur strategik hujjatlar bevosita ta'lim tizimini ekologik qadriyatlar bilan boyitishga qaratilgan.

Xalqaro miqyosda esa UNESCO tomonidan ilgari surilgan Education for Sustainable Development (ESD) kontsepsiyasi (Barqaror taraqqiyot uchun ta'lim) ekologik, ijtimoiy va iqtisodiy masalalarni o'zaro bog'liq holda ko'rib chiqishni taklif qiladi. Bu modelning o'ziga xos jihati — har bir o'quvchida o'zgartirish qilishga qodir shaxs sifatida qaraladi. ESD konsepsiyasi 2030-yilgacha bo'lgan Global Ta'lim Dasturiga kiritilgan bo'lib, O'zbekiston ham ushbu yo'nalishda qator tashabbuslarni amalga oshirmoqda.

Yuqoridagi yondashuvlar milliy ta'lim tizimiga ekologik qadriyatlarni integratsiyalash zarurligini ko'rsatadi. Shu o'rinda savol tug'iladi: bunday integratsiya qanday amalga oshirilishi mumkin?

Ekologik tarbiyani samarali amalga oshirish uchun u ta'lim tizimining barcha tarkibiy qismlariga tabiiy va metodik jihatdan moslashtirilgan holda kiritilishi kerak. Quydagi amaliy takliflar bu borada aniq yo'nalishlar beradi:

Fanlararo yondashuv – ekologik mavzularni faqat biologiya yoki geografiya bilan cheklab bo'lmaydi. Masalan, matematika darslarida chiqindilar statistikasi, fizika darslarida energiya tejamkorlik, adabiyot darslarida tabiat tasviri orqali ekologik fikrlashni targ'ib qilish mumkin.

1. **Loyihaviy faoliyatni kuchaytirish** – o'quvchilarni ekologik muammolarni tahlil qilish va yechim topishga yo'naltirilgan kichik loyihalarga jalb etish. Masalan, "Mening yashil hovlim", "Qog'ozni qayta ishlaymiz", "Toza hudud" kabi tashabbuslar.

2. **Mahalliy ekologik muammolarga e'tibor qaratish** – har bir hududning o'ziga xos ekologik holatini o'rganish orqali o'quvchilarni bevosita o'z atrofida sodir bo'layotgan muammolarga mas'ul bo'lishga o'rgatish.

3. **Raqamli resurslardan foydalanish** – virtual laboratoriyalar, ekologik o'yinlar, AR/VR ilovalari orqali ekologik tajriba va tahlil ko'nikmalarini shakllantirish.

4. **O'qituvchilar malakasini oshirish** – ekologik tarbiya bo'yicha maxsus treninglar, metodik qo'llanmalar, zamonaviy dars ishlanmalari yaratish. Bu pedagoglarni nafaqat bilim, balki qadriyat shakllantirishga yo'naltiradi.

5. **Ta'lim muassasalarida yashil infratuzilma yaratish** – maktab va universitetlar ekologik madaniyatni bevosita namoyon etuvchi maskanga aylanishi lozim. Bunda energiya tejamkor chiroqlar, chiqindilarni ajratib yig'ish, yashil hududlar tashkil etish kabi ishlar muhim.

Shuningdek, ta'lim dasturlariga "Ekologik tafakkur asoslari" degan maxsus fan yoki modulni kiritish, barcha yo'nalishlardagi talabalar uchun interfakultet ekologik seminarlar tashkil etish — bu borada dolzarb takliflardan hisoblanadi.

Bugungi murakkab ekologik sharoitda jamiyatning har bir a'zosi atrof-muhitga nisbatan mas'uliyatli bo'lishi zarur. Bunday mas'uliyatli qarash esa o'z-o'zidan shakllanmaydi — u tarbiya orqali ongga singadi. Shu bois, ekologik ongni shakllantirish borasidagi barcha sa'y-harakatlar ta'lim-tarbiya tizimi bilan bevosita bog'liq holda olib borilishi lozim. Ayniqsa, bu jarayonda milliy tarbiya vositalarining salohiyatidan to'liq foydalanish masalasi dolzarb ahamiyat kasb etadi.

O'zbekistonning ta'lim siyosati zamonaviy bosqichda ekologik madaniyatni shakllantirishga xizmat qiluvchi qonunchilik, strategik hujjatlar va amaliy tashabbuslar bilan boyitilmoqda. Biroq bu tashabbuslarning samaradorligi ularning metodik yondashuvlar, fanlararo integratsiya, real muammolarga asoslangan ta'lim, oila va jamoatchilik bilan hamkorlik orqali amalda qo'llanilishiga bog'liq.

Xulosa qilib aytganda, ekologik tarbiya — bu shunchaki alohida yo'nalish emas, balki kelajak avlodni shakllantirishga xizmat qiluvchi strategik tarbiyaviy mezondir. Milliy tarbiya bilan uyg'unlashtirilgan ekologik ong esa nafaqat atrof-muhitni asraydi, balki jamiyatda ma'naviy yuksalish, fuqarolik faolligi va ijtimoiy mas'uliyatni kuchaytiradi. Bu esa barqaror va farovon kelajak sari dadil qadam bo'la oladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh. M. Mirziyoyevning Oliy Majlisga va xalqimizga murojaatnomasi. – T.: 28-dekabr, 2023-yil.
2. "Ilk qadam" davlat o'quv dasturi. – Toshkent: Maktabgacha va maktab ta'limi vazirligi, 2022.
3. O'zbekiston Respublikasining ekologik xavfsizligini ta'minlash konsepsiyasi. – Qaror № PF-5863, 30-oktabr 2019-yil.

4. Vazirlar Mahkamasining 2023-yil 18-apreldagi “Ta’lim muassasalarida ekologik madaniyatni oshirish chora-tadbirlari to’g’risida”gi 174-sonli qarori.
5. “Ekologik ta’lim va tarbiya bo’yicha yo’l xaritasi”. – O‘zbekiston Respublikasi Ekologiya, atrof-muhitni muhofaza qilish va iqlim o’zgarishi vazirligi, 2023.
6. Ahmedova D. A. Ekologik tarbiya: boshlang‘ich ta’limda samarali yondashuvlar. – T.: “Fan va taraqqiyot”, 2020. – 112 b.
7. Solieva N. A. Maktabgacha yoshdagi bolalarda ekologik ko’nikmalarni shakllantirishning psixologik-pedagogik asoslari. – Ilmiy maqola, “Ta’lim va innovatsion tadqiqotlar” jurnali, 2021, №4.
8. Ibragimova R. G. Milliy qadriyatlar asosida ekologik madaniyatni rivojlantirishning nazariy asoslari. – T.: TDPU ilmiy jurnali, 2019, №3.
9. UNESCO. Education for Sustainable Development Goals: Learning Objectives. – Paris: UNESCO Publishing, 2017.
10. O‘zbekiston Respublikasi “Ta’lim to’g’risida”gi Qonuni. – Qabul qilingan sana: 23.09.2020-yil.
11. Oliy ta’lim, fan va innovatsiyalar vazirligi. Ekologik ta’lim bo’yicha metodik tavsiyalar. – Toshkent, 2022.
12. United Nations Environment Programme (UNEP). Global Environment Outlook 6: Healthy Planet, Healthy People. – Nairobi: UNEP, 2019.
13. <https://www.president.uz>
14. <https://lex.uz>
15. <https://unesdoc.unesco.org>
16. <https://www.uzedu.uz>
17. <https://otv.uz>